

BÉRCZY KÁROLY, A BESZÉLYÍRÓ

MADÁCSY PIROSKA

Míg a felvilágosodás és a reformkor költői főleg a lírában tudták gondolataikat leghatásosabban közölni, a XIX. század második felének egyik legdivatosabb műfajává nálunk az elbeszélés válik: Az elbeszélés a regény „testvéreként” alkalmas arra, hogy kitérések, teljes környezet- és főhősjellemzés nélkül is felvillantsa az élet drámai eseményeit, egy-egy tipikus hős egy egész osztály jellemvonásait sűrítetheti. E műfaj elméletének tüzetes vizsgálatát irodalmunkban először P. SZATHMÁRY Károly kísérelte meg, 1868-ban. [1] Értekezésében megpróbálja összefoglalni a beszély műfaji jellegzetességeit. Műve lényegében összegzi kora íróinak elképzeléseit, törekvéseit, módszereit: hogyan születik egy jó elbeszélés?

A beszély sajátosságai P. Szathmáry Károly szerint:

1. A mesének érdekesnek, változatosnak kell lenni, valami váratlant kell feltárnia. 2. A személyek jellemzését sokoldalúan, a legjellemzőbb vonásokat kiemelve kell megoldani. 3. Az író alkalmazott reflexióinak és következtetéseinek egyensúlyban kell lenniök az elbeszélés részeivel. 4. Az elbeszélő és dramatikai elemek egysége fontos. 5. A stílusnak „keresettség nélkül emelkedettnek, dagály és szóvirágok nélkül költőinek, jellemzetesnek és szabatosnak kell lennie, mely tulajdonokhoz történelmi beszélyeknél az ódonág némi zamata is járulhat.” [2]

A beszély meséjének forrásai:

1. A történelem. 2. A közélet — kimeríthetetlen forrás, de kritikával kell a témát megválasztani. 3. A költő képzelete — (a kezdő író különösen a végletek, a szélsőségek érdeklik) — ezzel is csínján kell bánni, nehogy a valószínűtlenség mezejére lépjünk.

Milyen a jó beszély-mese?

1. Kerek és egységes szerkezetű. Az elbeszélés felvonásai a fejezetek. 2. A cselekmény érdekesítő és változatos. „A cselekmény menetének annál gyorsabbnak kell lennie, minél közelebb járunk a mese végéhez.” [3] 3. A jellemek legyenek „regényesek”, azaz nem mindennapiak.

A beszély technikája:

1. A bevezetés ne legyen túl hosszú, elég felvillantani a szereplőket. 2. „A küzdelem az eleje gördített akadályokkal eszközli a bonyodalmat.” 3. A befejezés legyen sebes, gördülő, mint a lavina. 4. A keret is legyen összhangban, vagy ellentétben a jelenettel.

Végül SZATHMÁRY Károly kifejti, hogy „nemesebb törekvésű író elvek nélkül nem írhat, s ezt meggyőzően kell belopni olvasói szívébe”. Az irányvonal: a szép eszményének megközelítése. „A mi szép, az egyszersmind igaz és jó is. Részünkről az íróban először az embert keressük. Attól, ki minket nemes érzelmekre és a közna-

pin fölül emelkedő eszmékre akar szoktatni, megvárhatjuk, hogy maga is nemes érzésű, maga is emelkedett legyen.” [4] P. SZATHMÁRY Károly szerint csak akkor írhatunk jó elbeszélést, ha ezeket az elveket szem előtt tartjuk, mint ahogy Jósikának, Keménynek, Jókainak sikerült is. Bérczy nevét nem említi a pályamunka, pedig 1868-ban, egy évvel az író halála után még nem illett volna elfelejtkezni róla, jóllehet a fent felsorolt szempontok közül jó néhány művészi módon érvényesül Bérczy Károly elbeszéléseiben is. Mindez azt bizonyítja, hogy kora nem tartotta jó beszélyírónak, verseit se nagyon ismerték, így inkább az irodalomszervező újságíró és az Anyegin fordítóját tisztelték benne.

Nehéz a feladat tehát, végigtekinteni egy lényegében még nem rendszerezett, nem értékelt epikai munkásságot, kiemelni hibáit és meglátni erőnyeit, pozitívumait. Mindez csak a novellák alábbi teljes áttekintésével, részletes elemzésével lehetséges.

A Rajzolatok 1838-as hasábjain nemcsak első versei jelentek meg, a fiatal Bérczy beszélyírással is foglalkozik. A 34. számban, Fülek-vár címmel egy népmondát közöltet, a történet a pályakezdő lírikus „tárgytalan” költészetét mintegy folytatva, tipikus. [5] Fülek romjai Nógrád megye észak-keleti részében láthatók. Az író egy holdvilágos este álmodozva figyeli a várromot. „Merengésemből lassú zörej ébreszte fel, s egy, a holdtól világított körül egy alakot láttam felemelkedni.” [6] Mintha a Huszt első sorait olvsnánk:

„Szél kele most, mint sír szele kél, s a csarnok élonott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém...”

Az árny szavaiból elevenedik meg a népmonda: itt élt egyszer egy Varbó nevű juhász, szép leányával, Vilkével együtt, ki megszerette apja fogadott fiát, Zaladort. Szerelmüket titokban kell tartaniok, mert a fiú alacsony sorból származik, s a leány apja nagyravágyó. Ám a mesében minden lehetséges, a fiatal pásztort kuttyája, Füles kincshez segíti, az ifjú fényes várat épített a hegyen, és immár — elnyerheti boldogságát. Maga a novella azonban még ezzel nem ér véget, a keret méltó befejezéseket kiderül, hogy a romok közt élő „rémalak” sorsa hasonló volt, ő is gazdag leányt szeretett, de az életben nincsenek csodák, a vagyoni különbség miatt nem nyerhette el szerelmét, s ebbe — beleőrült. „Pénz, s birtok, te vagy mindenütt legnagyobb zsarnok!” [7]

Nem véletlenül foglalkoztam hosszabban Bérczynek ezzel az alapjában jelentéktelen, elsőként közölt népmondájával, mert motívumai, hangvétele, stílusa a novellák egy elhatárolható (1838—1848) csoportjára jellemző, e novellák egyben Bérczy beszélyírói fejlődésének első állomását jelentik. A romantika divatos irányzatát követi tehát, önálló hangvételtől, kialakult egyéni mondanivalóról, stílusról szó sincs. Az 1840-es évek elején egymás után jelennek meg elbeszélései a Regélő, a Honderú, a Pesti Divatlap és a legtöbb az Életképek hasábjain. 1843-ból említsünk meg háromat: a Paula-t [8], A két serleg [9] című történeti beszélyt és a Két szív szerelme-t, melyet a Magyar Életképek közül folytatásokban. [10] A „Paula” a vadromantikus irányzat tipikus példája. Idézzünk fel csak néhány sort a két szerelmes dialógusából: „A valódi szerelem nem ismer akadályt, folyam az, mely a kiálló szikla csúcsán megtörve, zuhataggá tornyosul, hogy később virágos partok között folytassa pályáját. Én érted mindent merék, megvetem a nagyvilág csillámzaját, hová állásom ezer csábkarral hívott, s fölcserélném azt szemednek egy pillanatáért, ajkadnak egy mosolyáért, s te egy kis áldozattól rettegsz?” stb. stb. [11] az idézett mondatok túldíszítettek, a szituáció természetellenes, a vadromantika zuhataga eláraszt bennünket. S mi más, mint francia hatás, a leányszóktetés motívuma, pontban éjfélkor, a Pont — au Change hídról, s a jelszó: „szerelem, vagy Szajna”. Végzetes szerelmek,

végzetes félreértések, megrázó jelenetek, törvényszéki tárgyalás, bigámia, csábítás, a bűnös elnyeri büntetését, öngyilkosság méreggel, s végül a főhős — kolostorba vonul. De közben egy kis radikális, társadalmi mondanivaló is megjelenik, a romantika lázadása a feudalizmus ellen: a szerelem nélkül erőltetett házasság tragédiát szül. Bérczy mindazt a hibát elköveti, amit a P. SZATHMÁRY Károly által említett kezdő író elkövethet: képzelete csapongása közben a végletek magával ragadják, stílusa szövirágoktól hemzseg. Íme a francia iskola (Dumas, Sue) hatása. A történeti beszélyel is megpróbálkozik, mint a kor kedvelt műfajával. „A két serleg” című történeti beszély témája megint szerelem, mint annyiszor. A romantikus álmodozó régi századok hősi történetét eleveníti fel, s így próbál a jelen olvasójára hatni. Az elbeszélésben a XI. század kora, a visegrádi Salamon-torony legendája elevenedik meg. [12] De az adott történelmi kör sajátosságainak, atmoszférájának fittyet hányva, ismét vadromantikus motívumok az uralkodóak, a jellemek sematikusak, például a nagyon szép, tiszta szívű Gizella és a túl gonosz, nápolyi tanácsadó. Küzdelmükből végül is az igazságot képviselő Gizella kerül ki győztesen, a bűnösök pedig elnyerik méltó büntetésüket. Mégis pozitívként említhető, hogy e novella stílusa egyenletesebb, mint az előzőé, egy-egy gyönyörű tájleírás alkalmat ad arra, hogy az író stílusát csiszolgassa, izlelgesse.

A negyvenes évek beszélyeiben azonban továbbra is a divatlap romantikával találkozunk, a túl érdekes témákkal, a különc alakokkal. Például: Az éji dal, a Három éj és a Sir Oliver Clemency. [13] GYERGYAI Albert így jellemzi Bérczy korai novelláit: „Volt valami koravén, könyvszagú és halvaszületett ezekben a vérfertőzésekben, boszorkányokban, delnőkben, csábítókbán és angyali ártatlanságokban. A romantika itt oly teljes, annyira eláraszt minden sort, hogy a 23 éves Bérczy szinte szóhoz sem juthat tőle.” [14] Mégis mintha a romantika mindent elfedő hullámai alól itt-ott haladóbb gondolat, realisabb életszemléletet és életismeretet bizonyító mondanivaló törne elő, ha csak részleteiben is. „Palotám, az Ohio regényes partján, száz mérföldnyi körben legfényesebb volt. S boldog voltam-e én e palotában, e milliók által? Soha! Ez idegen, forró éghajlat nem volt hazám, itt csak testem, lelkem mindig a szép távolhonban lakott.” — mondja ki Sir Oliver Clemency, a vagyonos tőkés a reformkor költőinek gondolatát: A pénz nem boldogít, sem az idegen föld. Hazánkat elhagyva nem lelünk többé nyugalmat. [15] Mindez igazolja Bérczy korai írásainak ellentmondásosságát: mint író, képes észrevenni a valóságot, és megfelelő, realis művészi eszközökkel képes is volna azt ábrázolni, azonban nehezen tud szabadulni a kor ízlésétől, hajlamától. „Az éji dal” is alapjában romantikus jelenetekkel kezdődik, de maga az író ábrándítja ki az olvasót az éji randevű hangulatából:

„Meg kell azonban jegyeznem, hogy e holdfényes jelenetke nem Andalúzia, vagy Castília narancsberkében, hanem Pestnek egy külvárosi kertében történik, s hogy a történetben a senóra és a duenna néven kívül éppen semmi spanyol sincsen”. [16] Itthon vagyunk hát, a pesti hétköznapi világban. Filozófiája a kapitalizmus számító, hideg, szív nélküli gazdagjai ellen irányul, kik nem tudják, hogy a szívnek is vannak igényei, s a boldogságot a fényben, a rangban, a csillogásban keresik. (Dickens hatása) A nevek kiválasztása már Eötvösre, Kisfaludyra emlékeztet: például Mezőhegyi, Kálmay, Galád — a sötét ügyvéd, Élvesy — a naplopó báró, s egy színházi este bemutatása jó alkalom Bérczynek a csipkelődő, ironikus hangvétele, mely a későbbi novellák nagyrészének sajátja lesz. E novella is bizonyítja, hogy Bérczy beszélyírói fejlődése jó úton halad. Olvasottsága, nyelvtudása, szélesebb világirodalmi tájékozottsága, a Tizek eszmei hatása, a történelmi események mind közrejátszanak abban, hogy a negyvenes évek végétől az életet realisabb szemszögből nézi; a francia vadromantika helyett egyre inkább az angolok hatása alá kerül, és művelt ízlése, esz-

tétikai érzéke megőrzi őt ezután a túlkapásoktól. Az 1848—49-es események egy időre elhallgattatják a beszélyíró Bérczyt, Széchenyi mellett különben sem volt elég ideje az írásra. Ezt bizonyítja a részlet, melyet 1848-ból fennmaradt naplótöredékében olvastam: „Ma egy novellát végeztem be — mit három nap előtt kezdtem. Ha szabad időm volna, mennyit írnék! Fejem tervekkel van tele — s szinte óhajtanék mostani helyzetemből, e járom alól szabadulni, — hogy képzés világomnak élhessek. De e hivatali szakma — próza s a költészet: olaj és víz össze nem fér. S miként használhassak többet, úgy vagy így? e két kérdés között lebegek.” 1848. február 12. [17] A naplótöredék itt véget ér, s Bérczy nem is tudja még, hogy hamarosan választania kell. Betegsége, a szabadságharc kétségbeejtő eseményei megérlelik elhatározását, hivatalt soha többé nem vállal, s egész életét a magyar irodalom és kultúra ügyének szenteli. A világosi események előtt legutóbb közölt novellája, a „Képek a múlt századból” radikális hangvételével mintegy lezárja az első beszélyírói korszakot, hogy 1850-ben az első között vegye ismét kezébe a tollat. [18]

1850. szeptember 21-én, a Magyar Hírlapban megjelenik Az őrült nő sziklája című elbeszélése. [19] De SZILÁGYI Sándor emlékezéseiben írja, hogy Bérczy már előbb is, a Magyar Írók Füzetek 2. számában „A varsányiak” címmel egy honvéd életéről szóló novellát közöltet, ez pedig valóban az első irodalmi jelentkezők közé sorolja őt a szabadságharc leverése utáni súlyos időkben. [20] Ettől kezdve rendszeresen ír a Magyar Hírlapon kívül a Budapesti Hírlap, a Szépirodalmi Lapok, a Délibáb számára. 1852-ben, valószínűleg Gyulai vagy Kemény baráti tanácsára, régebbi és újabb elbeszéléseit két kötetbe rendezve kiadja, Élet és ábránd címmel. [21] A sok huzavona után megjelent elbeszéléseket mély csönd fogadja, szinte egyetlen lap sem közöl róluk recenziót. „Ábrándját”, hogy sikere lesz, s novelláit szívesen fogadják, az „élet” megcáfolja. Pedig e novellák egyáltalán nem rosszabbak a kor átlagtermésénél, s találunk köztük néhány egészen jót. (A mellőzés igazi oka valószínűleg az, hogy Bérczy túl „kompromittált” egyéniség ahhoz, hogy a szabadságharc bukása után csupán három évvel elismerjék.) A kötet egyes elbeszélései például: Az őrült nő sziklája és a Holló-király még a romantikus hangot folytatják, a Beszély a vasúton, Az álgöngyök és Az egy fürdői évszak viszont, valamint a népi témájú Egyszerű történet realista törekvéseket mutatnak. [22] Foglalkoztatják az élet apró érdekességei, a lét problémái, az „ábrándokon” túljutva a valóság érdekli. Elmélyült lélektani ábrázolások, részletesen elénk táruló környezetrajzok, s egyes novelláiban elmés, kedélyes, meghitt hang bizonyítja, hogy a felületi romantikát leküzdve a kor értékesebb és aktuálisabb irányzatát követi. A Holló-király című novellája egyike azon elbeszéléseinek, melyek a veszített szabadságharcra utalnak. Bár az elbeszélés romantikus hangulatot áraszt, a főhős, Mandary Ottó magányának, életuntságának leírása, melynek e kor ifjai közül sokan osztályrészesei voltak, nagyon is valóságos. „Az álgöngyök” is az illúziók szétfoszlásáról tanúskodik. Szinte naturalista leírását olvashatjuk a nyomor szobájának, ahol egy szerencsétlen sorsú kislány szenved, hol minden rettegést kelt. „A gyermek szótalánul suhant be a kapu nyíláson a szobába. Homályos, gözköri olajmécses világolt itt, s ennek nehéz bűze a keményen fűtött hasas kemence gőzével egyesülten a léget fojtóvá tette. A padolatlan föld alig van egy ölnyire a barna gerendázattól, a szoba csekély bútortáza rozszant és kopott állapotban teng, s méltó kiegészítésül bírja a falakra szögezett néhány garasos torz és haramia képet. A tágas kemence párkányán egy-két fazék fülel, s a szögletben összecsbazott pokróc fetreng, fekhelye a gyermeknek”. [23] E leírás hatása, mondatainak ereje már figyelemre méltó, megrázó kép a magára hagyott, nyomorúságosan tengődő gyermekről a kapitalista nagyváros elidegenedett világában.

Az előadás könnyedségével, a közvetlenül, kedvesen évődő Bérczyvel először

az „Egy fürdői évszak” című beszélyében találkozunk. [24] A fürdő szokásainak, mindennapjainak, tipikus látogatóinak leírását a kérdések, felkiáltások gyakori alkalmazása teszi még életszerűbbé, színebbé. Bérczy betegsége miatt — s nem csak azért, mert divat volt — gyakran utazott fürdőre, főleg Ausztriába. Itt, a látogatott fürdőhelyeken bőven volt ideje kedvenc szokásának élni: Megfigyelni az embereket, találgatni: kik vajon ők, s honnan jöttek? Milyen sorsot rejt a külső? A szereplők tipikusak, s különcök is egyben: a fürdő-örvos, a víg lengyel, a tehetségtelen író, vagy a „vastag” táblabíró és a szép özvegy, ki elvesztette férjét a szabadságharcban „de miután oly sokan mondták neki, hogy a sírással szép szemeit elrontja, ő hallgatott a jó tanácsra...” „Ez zongorához ül, az regényt vesz elő, ez látogatást fogad, amaz pi-henni dől...” [25] Legfőbb szórakozásuk, hogy sakkoznak és wiszteznek, adomákat mesélnek és tréfákat találnak ki. Itt találkozunk először Cz.-vel, a pesti dandyval, aki egyik érdekes figurájaként később is megjelenik majd egy-egy novellájában. Jellemzése sokoldalú: külseje, öltözködése s raccsoló beszédmodora, ostoba cselekedetei üresfejú fajankóra vallanak. Az író így jellemzi: „szokása volt különben sóha saját észével nem gondolkodni, hanem mások bölcs belátása után indulni”. [26] Érdekes betét a doktor beszélye, mely alkalmas arra, hogy a kisvárosi korrupciót bemutassa. E novella már a következő kötet, a Világ folyása egyes elbeszélései felé mutat, s részleteiben egyike a legjobbaknak.

A fentiekben szándékosan foglalkoztam részletesen Bérczy egy-egy kevésbé értékes novellájával is, ugyanis így tudok kellőképpen rámutatni írói fejlődésére, írói módszereire, hibáira és erényeire. Az eddig tárgyalt novellák alapján már megállapíthatjuk Bérczy néhány tipikusnak mondható írói fogását. 1. Kedveli a hangulat-teremtő, szép tájleírásokat, főleg a bevezetésekben, s van is érzéke hozzá. Expozitíói azonban aránytalanul elnyújtottak. 2. A szerkezetben gyakran választja a keretes megoldást — „beszély a beszélyben”, de a keret sokszor erőltetett, különálló. 3. A mese változatossága érdekében meglepő fordulatokat is gyakran alkalmaz, de ezzel csak túlbonyolítja a cselekményt. 4. Szívesen írja le hőseinek külsejét részleteiben is, a külsőből következtethetünk a belső jellemvonásokra. Kedveli a különcöket. 5. Hosszan elidőzik a lélek rezdüléseinek megfigyelésénél. 6. A stílus közvetlenségét akarja fokozni, ezért egyre többet megszólal ő is, közli reflexióit, humoros eszmefuttatásait. Bár az Élet és ábránd két kötetének nincs sikere, s alig van megrendelője, Bérczy nem veszíti el kedvét és bátorságát. Hírlapírói tevékenysége mellett újabb novellákat ír, közöltet, s 1854-ben, három évvel az előző után, megjelenik második elbeszélés-gyűjteménye, három kötetben, Világ folyása címmel. [27] A Világ folyására már felfigyel a korabeli kritika, annál is inkább, mert Bérczy neve újságírói és szerkesztői tevékenysége folytán egyre ismertebb. GYULAI Pál kritikája és GREGUSS Ágost recenziója végre kárpótolja Bérczyt a sok mellőzésért, hiszen mindketten alapján pozitívan értékelik beszélyírói munkásságát. [28] „A Dumas-utánzók könyveinek kö-zepette mondhatom legörvendetesebben, lepott meg Bérczynek újabb beszélygyű-teménye, mely a divatozó modortól nemcsak egészen elüt, sőt annak ellentéte. Úgy hiszem, az ép, egészséges ízlés ítéletét fejezem ki, ha a beszélyek írójának fő érdemét azon művészi törekvésbe helyezem, mely a regényírást nem akarja pusztá „métier” gyanánt üzni.” (GREGUSS Ágost) [29] Bérczy valóban egyre jobban az angol regény-irodalom hatása alá kerül (Walter Scott, Bulwer, Dickens, Thackeray, stb.), hangja egyre elmélyültebb, közvetlenebb, az élet apró érdekességeit élesedő megfigyelő erő-vel s kellő humorral tudja felfedezni, sokat tűnődik a „világ folyásán”, mint nagy barátja, Madách Imre. Nézzük meg most részletesebben, melyek a fent említett vá-logatásnak legjobb novellái, s milyen új vonásokat tartalmaznak ezek. Elbeszélés-gyűjteménye, melyből már előzőleg több is megjelent a Budapesti Hírlap (1853), a

Szépirodalmi Lapok (1853), a Délibáb (1853) és a Magyar Hírlap (1852) című folyóiratok hasábjain, az „Utamból” című ciklussal kezdődik. Bérczy a kötet bevezetésében azonban néhány szóval jellemzően rámutat arra, hogy a kor divatját már nem kívánja követni, nem akar útleírást adni, csupán egy-egy eseményt elmondani humoreszk vagy beszélykísérletként. Ezek közé az elbeszélések közé tartoznak: Egy tiszai gőzösön, A játékos és A Baradlában címűek, de e témakörbe sorolhatók a második kötetből a Találkozás a Vezuvon és a Didier is. Az író egyes szám első személyben, közvetlen, sokszor tréfás, ironikus hangon valóban élményeiből ragad ki egyet-egyet, próbál megleveníteni egy-egy érdekes alakot, kinek sorsa elgondolkoztatta, s közben bőven van ideje kedvenc írói fogásait alkalmazni. Az Egy tiszai gőzösön című rendkívül jellemző, reális képet fest a megáradt Tiszán, rekkenő júniusi hőségben lassan úszó gőzhajó utazóközönségéről. [30] Érdekes, hogy mennyire emlékeztet ez a kedélyes rajz a Bérczy által 1848-ban írt, Napló-töredékben olvasott sorokra. Akkor is június volt, amikor 1848-ban elindult a Vándor-gőzösön Széchenyi gróf utasítására Győr felé, s el kellett hagynia a fővárost és szerelmét. [31] A búcsú miatti szomorú hangulatában a magányt kereste, s közben messziről jól megfigyelhette az utasokat. Egy boldog fiatal pár, a feltűnést hajhászó dandy, s a többiek is, ebben a novellában újra meglevenednek. Különösen Czierafoon, az Egy fürdői évszakban Cz.-néven már szereplő ostoba ficsúron derülünk sokat, az egész beszély szinte ürügyül szolgál a rajta való szórakozásra, s baklövésének, kicsúfolásának részletes leírására. „A játékos” c. novella életképszerű bevezetése, mint egy korabeli festmény, úgy tárul elénk. „Gömör jó országutai egyikén haladott szekerünk, mégpedig az elibe fogott négy pej daczára meglehetősen csendesén. A júliusi nap sugarai velőszáritólag tűztek le a felhőtlen égből.” [32] A főhős újra egy különc, a vidéki fogadó megszokott konyhájából bukkan elő, mint a Hidavatás egyik alakja, ő a makaó-játékos, kinek szenvedélytől dúlt vonásai az elmeháborodás jeleit mutatják. Az Utamból ciklus legsikerültebb darabja A Baradlában, háromrészes elbeszélésféle. [33] „Reflexiói szelleműsük, egyes rajzok sikerültek, derült ironiája, mely az ábránd és való ellentéteivel játszik, jótékonyan ömlik el az egészen, de bizonyos habozás megrontja a hatást. Szerző nem tudja: vajon a híres aggteleki barlangot írja-e le, vagy humorának engedjen szabad tért.” — írja GYULAI Pál e novelláról. [34] Valóban, a tájleírások váltakoznak a humoros-anekdotikus szálakkal, francia idézetekkel és a népköltészet szegénységére utaló eszmefuttatásokkal. A második részben hagyja magát elragadtatni a barlang hangulatától: a romantika feléled, a vadregényes táj szűk, levegőtlen síkatorai, a vak sötétség és a csend, a mitológiát idéző elnevezések, a természet szeszélyes alkotású csodaművei, mint az alvilág díszletei veszik körül az olvasót; a tér és idő végtelenné válik, s Dante szavai kísértenek:

„Ez út visz a fájdalmak városába
Ez út visz az örök kinszenvedésbe
Ez út visz a kárhozott nép sorába.”

A harmadik rész hozza a fényt, az álmok után a valóságot. A napsugár éltető fénye kijózanít is, egy kiábrándult szereplő kineveti a „Baradla” képzelt csodáit. A kor szelleme az ismeretlenért lelkesül, a megismerttől könnyősen fordul el, s e valóság, a kiábrándulás — az élet átka. „A Baradla is csak olyan, mint az élet, addig szép, míg a csalódás félhomálya burkolja.” [35] A filozofálgatás végül is a korabeli magyar író bírálatával folytatódik, kinek leglényegesebb hiányai közé tartozik: „hogy keveset utaz és forog a világban, s emiatt látköre szűk, tapasztalása korlátolt, benyomásai egyoldalúak. S így ahelyett, hogy teljesen emberéletbe markolna, s onnan venne ismert, hű, egészséges alakokat, kénytelen a szoba négy fala közé szorult elmé-

letből elvonni okoskodásait. A túlnyomó többség nemcsak a külföldet nem, de saját honát sem ismeri, s az életből csak annyit tud, amennyit abból városa utcáin, vagy faluja csendjében mindennap lát.” [36] (Bérczy maga se juthatott el soha imádott Angliájába, csupán Ausztria, Bécs jelenthette számára a külföldet. De hazáját jól ismeri, minden vidékét bejárta.) A szellemdús eszmefuttatások sajnos nem tudják fedezni az elbeszélés compositióbeli hiányát, ötleteibe egy kissé Bérczy is belevesz, nem talál kiutat, s a kifejtésre már — mint annyiszor — nincs ereje. A Világ folyása kötetének egészét vizsgálva, a legkiválóbb darab, a legsikerültebb elbeszélés az Élet-utak című, melynek témáját a közelmúltból merítette Bérczy, s melynek tragédiája oly mindennapi, oly sokszor megtörtént lehetett kora társadalmában is. [37] GYERGYAI IS, PAULOVICS ÉS GYULAI is a legjobbnak nevezi ezt a novellát, fájjalva, hogy alapeszméjét csupán a beszély szűk korlátai között fejtette ki az író. Az Élet-utak (megjelent a Szépirodalmi Lapokban is) alaphangját Goethe komor szavai adják meg: „Ihr lesst den Armen schuldig werden, Dann überlast ihr ihn der Pein...” Jellemző szerkezeti megoldásával Bérczy itt is keretet ad a valódi történetnek, de a keretet szervesen kiegészíti a cselekmény. Kéki Gábor megdöbbenő történetének fordulatai Petőfi Szilveszterének, vagy Eötvös Violájának sorsára emlékeztetnek, kinek egyetlen hibája volt, hogy tehetségesnek születvén nem tud beletörődni paraszti megaláztatásaiba. Az elbeszélés első része a főhős gyermekkorának, a testvérek és a nagyapa szegény, de még boldog házának idilli bemutatásával kezdődik, ahol azonban már éreledik a gondolat az ifjú ébredő értelmében: a törvényt nem egyformán ítél szegény és gazdag ügyében. A novella bonyodalma következetesen felépítve, lépésről lépésre élesebben bontakozik ki. A főhős előtt tornyosuló akadályok egyre nehezebbek, de Kéki Gábor is egyre erősebb és kitartóbb. Gábort sorsa a gyűlölt földesúr házába viszi, hol Muray Kálmán, a vele egykorú arisztokrata ifjú mellett (mint Szilveszternek az úrfi mellett), kell elszenvednie a megaláztatás, a lenézés keserű kenyerét. „Büszke lelke, mitől sem rettegett úgy, mint a megaláztatástól.” De éppen büszkesége sarkallja egyre több munkára, tanulásra, s „a magányban hova a megaláztatást elkerülni vonult, olvasás, tanulás, tudás lőn életszomja, ezzel hitt és remélt a születési rang és gazdagság fölött előnyt nyerhetni”. [38] Saját emberségéből tud egyre többet, s a tudás egyre erősíti gyűlöletét, keserű lázadását társadalma ellen: „Mi igazság, gondolá magában, adhat egynek annyit, mennyi százaknak volna elég, hogy véres verejték helyett nyugodt elégedettséggel egyék kenyerüket? mi joggal hajthatók dologra ezren néhányak kényelméért?” [39] Egyetlen novellában sem mutatható ki ilyen világosan, ilyen következetesen a Tizek Társasága szellemének, a francia forradalom tiszta eszméinek, Petőfi lánglelkének öröksége. Kéki Gábor sorsa azonban már előre megíratott. A nagyváros riasztó magányában, a nyomor mélypontján is, még harcol: „Tenni, hatni, emelkedni akar, hogy vágya pályadíját megérdemelje, s erőt érezzen magában.” [40] Írni kezd, álneven, írásaiban az elragadó modor, merész gondolatok, erő, tisztaság még sikert is hoz. Álma, egy ifjú gazdag leány szerelmének elnyerése, kit mint házitanító látogat, már-már beteljesülni látszik. Annál is inkább, mert 1844-ben megszavazzák a törvényt: Nem nemesek is viselhetnek hivatalt. „Gábor pályát látván nyílni maga előtt, mely nagyratörő álmaiban talán céljához vezetőnek mutatkozik — elfogadja a meghívást, megjelent a megyei székvárosban, s az ellenzék által a főügyvédségre jelöltetik ki.” [41] Álmaiból azonban gyorsan földre zuhan, a dicső jogegyenlőség helyett kigúnyolják, megbuktatják, s mindazt átéli a részeg kortes tömeg közepette, amit átélt Petőfi Szabadszálláson. Az élet-út Kéki Gábor számára végzetesen zuhan egyre mélyebbre: gyűlölt vetélytársa, régi megalázója: Muray Kálmán elszereti ideálját, elcsábítja és öngyilkosságba kergeti tiszta hűgát, majd Gábort is megfosztja becsületétől. A börtönből kiszaba-

dult Kéki Gábor mégis bosszút áll vetélytársán, jogos leszámolását azonban a törvényszék gyilkosságnak minősíti. Most lesz értelme az alkalmazott keretnek is: mindezt a táblabírák, ügyvédek vitáiból tudjuk meg — Gábor pedig pallos helyett önmaga vetett véget életének. GYERGYAI Albert mutatott rá arra a nyilvánvaló tényre, hogy az Élet-utak vádoló — keserű, fojtott szenvedélyektől lüktető hangja nem jellemző a Világ folyása szelíd Bérczyjére, ez a hang az 1848—49-es versek elfojtott forradalmi hangjának előtörése, amikor együtt énekeltek Petőfivel a zsarnok bukásáról és a szent szabadság hajnaláról. [42]

A Világ folyása sikerét betetőzi Bérczy legjobb elbeszélése, a Gyógyult seb, mely külön füzetben megjelenve, végre se nem kísérlet, se nem vázlat többé, hanem valódi elbeszélés. [43] Végezetül, a második beszélyírói korszak összegezéséül e novelláját szeretném részletesen elemezni, mert mindazt tartalmazza, ami immár az epikus Bérczy tehetségének bizonyítéka. A Világ folyása és a Gyógyult seb megjelenése között azonban majdnem tíz év telik el, s Bérczy munkássága közben fokozatosan más irányba terelődik. Szerkesztői és újságírói tevékenysége egyre jobban lefoglalja, sportlapjának megindítása pedig 1857-től minden energiáját leköti. Pedig az 1863-ban megjelent „Részvét könyvének” szánt Gyógyult seb, melyben a kiegyezéskorabeli érett, 40 éves Bérczy szólal meg, azt bizonyítja, hogy beszélyírói tehetségének, fejlődésének csúcspontjára érkezett. Az írói segélyegylet által kiadott Részvét könyve Gyulai Pál szerkesztésében jelent meg Pesten. (Bérczy novellája mellett többek között Jókai: Kard és villám című elbeszélését is tartalmazza.) Bérczy ezúttal nem a régmúltból veszi témáját, hanem kora, a kiegyezésbeli Magyarország társadalma foglalkoztatja, az a kör, amelyben él, napról-napra forog. Nyugodt, derült humorral szemléli az anyagi jólétben élők társaságát, kiket azonban éppúgy meglátogat a lélek szenvedése, a belső gyötörődés, mint a legszegényebbeket. „Az elbeszélés fő problémája: Vajon a vágy-nélküli, egyhangú nyugalom is lehet-e boldogság? — ismert a korabeli regényekben, de ahogyan Bérczy ezt felveti és vizsgálja, abban benne van az író józansága, erkölcsisége, érzelmessége és talán — kiábrándultsága”. [44] Már a bevezető sorok is érett, kiforrott írói stílust mutatnak. Nem tájleírással, vagy hosszú előkészítő kerettel kezd, hanem vérbeli, valóságghú alakok mozgatásával, felvillantásával. Elsőként egy falusi doktor alakját ismerjük meg részletesebben (lehetne akár Mikszáth falusi orvosainak elődje); ki könnyed, vidám társalgó. Ő a vidék legnépszerűbb embere, akihez a falusiak testi és lelki diagnózisért egyaránt fordulnak. Nem véletlen, hogy őt állítja élénk először az író, nagyszerűen ismer ő mindenkit a környéken, leírásából nyerünk betekintést a nagyvilági életet élő Szentgyörgyi-kastélyba, ahol a társasélet örömeinek élvezése a jelszó: Milyen távol áll a történet főszereplőitől ez a zajos, hivalkodó világ, Berg Lajos és felesége, a csendes Leona, a másik kastélyban nyugodt boldogságban élnek. Most Berg Lajos visszaemlékezéseiből egyre jobban kibontakoznak előttünk az előzmények. Az 1848-as időkben huszártisztként találkoztak először Berg Lajos őrnagy és báró Kisteleki Béla, ki most a szomszéd kastély vendége. A régi kártyajáték drámai, izgalmas hangulatát újra átéljük, s szabad már az olvasónak a 48-as időről is tájékozódnia: „Most ezen emlék előtt egy kisvárosi fogadó tágas, füstös ebédlője tárul fel. A homályosan lobogó faggyúgyertyáknál, s a színes abrosszal fedett asztaloknál néhányan étkeznek, mások egy-egy hat napos elrongyolt Közlönyt, vagy Március 15-ét forgatnak, többen egy asztal körül borozva vesztett és nyert csatáról, s a jövő kilátásairól élénken vitakoznak; egy-kettő megy, helyükbe mások érkeznek, s a jövő-menő, érkező, borozó, olvasó, vitakozó had mind egytől-egyig honvéd és huszártiszt.” [45] Maga Bérczy emlékezik itt, azonosulva a főhősével, erre vall az emléképek átéltsége, kifejező ereje, realizmusa. Egy fél életet tud már mesteri sűrítéssel egyetlen

mondatban leírni, a korban olyan tipikus életsorsát Berg Lajosnak, kit az események megfékeztek, beszűkítettek, s oly hétköznapivá tettek. „E napot oly számtalan változó esemény követte, csaták tüze, remény és lemondás, szomorú idő, keserves búcsú a hazától, idegen népek részvétlen arcza, viharos tenger és viharos érzélemvilág, magánélet Texas rengetegében, a honvágy fájó betegsége, visszatérés, elvonult élet, nem várt üdv, enyhülés az időben, s a fájdalmat megosztó gyöngéd, nemes Leona szerelmében.” [46] Ám a gyöngéd Leona boldogsága csak látszólagos, visszaemlékezéseiből (miközben Thalberg: Sonnambuláját zongorázza) kiderül, annak idején szerelem nélkül ment férjhez Berg Lajoshoz, mert első szerelmét, Kisteleki bárót a forradalom vihara messzire sodorta. A jellemzés számtalan eszközt alkalmazza itt az író: a III. fejezetben az előkelő társaság pletykáival tökéletesen beavat bennünket hőseink életét érintő részletekbe is, megtudjuk, hogy ez a házasság annak idején nagy port vert fel, ún. „mésalliance” volt, mert Leona rangon alul, egy cím nélküli emberhez ment férjhez, ki ennek ellenére művelt, gentleman, szeretetreméltó. „Egyetlen hibája — s ez is csak érdemét növeli — a túl-szerénység, melynek követelése és ambíciói nincsenek, s mely minden ellenkövetelés előtt rögtön behúzza csigaszarvait.” [47] Nem emlékeztet-e ez a jellemzés Bérczyre is, az íróra és emberre? Az elbeszélés középpontjába, most már a jelen eseményein, egy lassan kifejlődő, lélektani dráma bemutatása kerül, Leona kedélye nem nyugodt többé, mióta Kisteleki Béla újra megjelent életében. Két ember titkos szorongásai, lelki vívódásai, a hűség és hűtlenség részletes vizsgálata, a szerelmi játék bemutatása, (mely kezdetben ártatlannak tűnt, de egyre veszélyesebb lesz), Berg ébredő, felzaklatott, s már testet öltő gyanúja kérelhetetlen logikával, az író mélyen átélt realista ábrázolásában ragad magával bennünket a tragédia érzete felé. Berg „komoly szelíd lelke, mint a nyugodt mély folyam, e kínos éj viharán szilaj hullámokkal rohan egy ismeretlen végcél felé”. [48] Kétségbeesett elhatározásra jut hát: ám legyen boldog felesége Kisteleki oldalán, ő kész félreállni, eltűnni végképp. Fájdalmának mintegy ellenpontjaként gyönyörű tájleírás következik, de a táj most nem önmagáért való, nem a romantikus Bérczy kedvelt kitérése, csak tömören aláfesti Berg lelkiállapotát. „Gyönyörű nap volt, mely meleg sugaraival, s felhőtlen egével november közepe helyett májusnak vallhatta volna magát, ha a tó tükrén elszórt sárga-piros levelek, a bele tekintő szomorúfüzek meztelenülő karja, s a gledyceáknak földön heverő hüvelyes gyümölcssei az eltagadott kort rögtön meg nem hazudtolják.” [49] A látszat után a valóság, az ábrándokat követő kijózanulás, a viharos romantika után az életet a maga valóságában látó realizmus győzelmének lehetünk itt tanúi, amikor végül is Leona hosszas lelki vívódás után döntve a férje mellett maradást választja. Betegségéből felépülve meg kell tudnia, hogy akiért álmodozott, akiért feláldozta volna életüket, hitvány ember volt. Férjét ápolva, ki halálos sebet kapott az érte vívott párbajban, érti meg igazán: „mennyire szereti azt az egyenes lelkű, nemes keblű, és érette minden áldozatra kész embert, kinek szerelmét, becsülését, minden hajlamát eljátszotta. S kiért, miért játszotta el? Egy regényes ábrándért, egy lelkiismeretlen világnéért...” [50] Az elbeszélés befejezésében a két szenvedő lélek egymásra-találása nem hat banálisan. A beheggedt seb nyomnélküli gyógyulása jelkép, az újra megtalált boldogság jelképe, melyről a hivalkodó világ nem is vesz tudomást. „Így teltek el órák, napok, hetek. A főváros sürgő-forgó népe sokszor ébredt és pihent le, az utcai zaj sokszor csendesült el, és támadt fel a virradattal, a farsang vígan folyt, a ködös napokat tavasz előhírnöke gyanánt derült és ég verőfény váltotta föl, az emberek saját érdekeik után szaladva, alig-alig beszéltek már a párbajról.” [51] Berg végül is szelídségével győzött, akár Bérczy, aki a Gyógyult seb-ben a szerelmi háromszöget logikusan felépített szerkezettel, modern regényekre emlékeztető remek lélektani ábrázolással, drámai pár-

beszédekkel, a kivitelre fordított műgonddal, realista tollal, írói tehetségének megtalálásával és magabiztosságával mutatja be.

Ebben a novellájában eleget tett a P. SZATHMÁRY Károly összefoglalta szabályoknak: változatos, jól felépített mese, sokoldalú művészi jellemzés, egyénített, s mégis tipikus szereplők, a reflexiók egyesülnek a cselekmény elbeszélésével, epikai és drámai elemek egysége, költői és szabatos stílus: végül az író hőseivel azonosulva, az élet valóságából szól hozzánk. Milyen kár, hogy a novella sikere ellenére, nincs folytatása ennek a vonalnak, akkor teszi le a szépirói tollat, amikor írói erejének teljében van. Találunk még írói hagyatékában egy-egy próbálkozást, egy-egy sokat ígérő töredéket (pl.: Egy nagyreményű fiú története — önéletrajzi vonatkozásokat tartalmazó novellatöredék), [52] de kerek-egész novellát többé nem ír, már nincs ideje írni.

JEGYZETEK

- [1] P. SZATHMÁRY KÁROLY: A Beszély elmélete. Budapesti Szemle, 1868. XII. kötet. Pest, Ráth 6. Mór(16—6. l.)
- [2] I. m. (25. l.)
- [3] I. m. (33. l.)
- [4] I. m. (41. l.)
- [5] BÉRCZY KÁROLY: Fülek-vár. Rajzolatok, 1838. 34. szám.
- [6] I. m. (265. l.)
- [7] I. m. (267. l.)
- [8] BÉRCZY KÁROLY: Paula. Honderű, 1843. 18, 19. szám.
- [9] BÉRCZY KÁROLY: A két serleg, Magyar Életképek, 1843. I. kötet 2. füzet.
- [10] BÉRCZY KÁROLY: Két szív szerelme. Magyar Életképek, 1843. II. kötet. 1. füzet, (34—66. l.)
- [11] BÉRCZY KÁROLY: Paula. Honderű, 1843. 18. szám (594—595. l.)
- [12] BÉRCZY KÁROLY: A két serleg. Magyar Életképek, 1843. I. kötet 2. füzet
- [13] BÉRCZY KÁROLY: Az éji dal. Életképek, 1846. V. kötet (544—559. l.)
Három éj, Életképek, 1844. I. kötet (72—79. l.)
Sir Oliver Clemency. Életképek, 1847. I. kötet (789—812. l.).
(Mind a három novella megjelenik az Élet és ábránd című kötetében 1852.)
- [14] GYERGYAI ALBERT: Bérczy Károly, az Anyegin magyar fordítója. Klasszikusok, (Esszék) 1862. Szépirodalmi Könyvkiadó (406—407. l.)
- [15] BÉRCZY KÁROLY: Sir Oliver Clemency. Élet és ábránd I. kötet 1852. (47. l.)
- [16] BÉRCZY KÁROLY: Az éji dal. Élet és ábránd II. kötet 1852. (139. l.)
- [17] BÉRCZY KÁROLY: Naplótöredék 1847/48-ból. Hagyaték, Salgótarján.
- [18] BÉRCZY KÁROLY: Képek a múlt századból. Életképek 1848. XII. szám (358—366. l.)
- [19] BÉRCZY KÁROLY: Az örült nő sziklája. Magyar Hírlap, 1850. 261. száma.
- [20] SZILÁGYI SÁNDOR: Rajzok a forradalom utáni időkből. Budapest, 1876. Az Athenaeum tulajdona.
- [21] BÉRCZY KÁROLY: Élet és ábránd I., II. 1852. Pesten, Emich Gusztáv bizománya.
- [22] Az említett novellák mind az Élet és ábránd I. és II. kötetében találhatók.
- [23] BÉRCZY KÁROLY: Az álgöngyök. Élet és ábránd II. (195. l.)
- [24] BÉRCZY KÁROLY: Egy fürdői évszak. Élet és ábránd I.
- [25] I. m. (155. l.)
- [26] I. m. (157. l.)
- [27] BÉRCZY KÁROLY: Világ folyása. I., II., III. 1854. Pest, Számvald Gyula sajátja. Emich Gusztáv bizománya. (A továbbiakban csak: Világ folyása).
- [28] GYULAI PÁL: Bérczy Károly Világ folyása című beszélyeiről, Pesti Napló, 1854. Ötödik évi folyam Július 28-i szám.
GREGUSS ÁGOST: „st” jel alatti recenzió Bérczy: Világ folyásáról. Divatcsarnok, 1854. 34. szám (784. l.)
- [29] GREGUSS ÁGOST: „st” jel alatti recenziója Bérczy: Világ folyásáról. Divatcsarnok, 1854. 34. szám (787. l.)
- [30] BÉRCZY KÁROLY: Egy tiszai gőzösön. Világ folyása I. (10—11. l.)
- [31] V. ö. Naplótöredékek 1847—48-ból Június 30. Hagyaték, Salgótarján.
- [32] BÉRCZY KÁROLY: A játékos. Világ folyása I. (35. l.)

- [33] BÉRCZY KÁROLY: A Baradlában. Világ folyása I.
 [34] GYULAI PÁL kritikája a Világ folyásáról. Pesti Napló 1854. július 28.
 [35] BÉRCZY KÁROLY: A Baradlában. Világ folyása I. (118. l.)
 [36] I. m. (119. l.)
 [37] BÉRCZY KÁROLY: Élet-utak. Világ folyása I. (148. l.)
 [38] I. m. (158. l.)
 [39] I. m. (162. l.)
 [40] I. m. (187. l.)
 [41] I. m. (191. l.)
 [42] GYERGYAI ALBERT: Bérczy Károly az Anyegin magyar fordítója. Klasszikusok, 1962. (410. l.)
 [43] BÉRCZY KÁROLY: Gyógyult-seb. Buda-Pest, Franklin Társulat. Olcsó könyvtár, 1880.
 [44] GYERGYAI ALBERT: Bérczy Károly, az Anyegin magyar fordítója. Klasszikusok, 1962. (412. l.)
 [45] BÉRCZY KÁROLY: Gyógyult-seb. Buda-Pest, Franklin Társulat. Olcsó Könyvtár, 1880. (13. l.)
 [46] I. m. (16. l.)
 [47] I. m. (24. l.)
 [48] I. m. (57. l.)
 [49] I. m. (67. l.)
 [50] I. m. (96. l.)
 [51] I. m. (99. l.)
 [52] BÉRCZY KÁROLY: Egy nagyreményű fiú története. Elbeszéléstörődék, valószínűleg az ötvenes évek végéről. I., II. rész — félbeszakad. Hagyaték, Salgótarján.

KÁROLY BÉRCZY, DER EPIKER

Piroska Madácsy

Die Studie ist das eine Kapitel einer zusammenfassenden Monographie über Károly Bérczy (1821—1867), welche eine Bewertung der Erzählungen Bércys's gibt und sie im epischen Schrifttum des 19. Jahrhunderts einzufigen versucht. Der vielseitige und zu Unrecht vergessene Károly Bérczy war nicht nur als Dichter und Übersetzer, sondern auch als Epiker bekannt. Seine Novellen erschienen in den erstrangigen Zeitschriften und gelangten später (1852, 1854) auch zu eigenen Bänden geordnet zur Publikation. Die schriftstellerische Entwicklung des Epikers Bérczy weist drei Stationen auf. Anfangs (bis 1849) ist sie durch die romantischen Überschwenglichkeiten der Epoche gekennzeichnet, die in der Jahren des Despotismus geschriebenen Novellen spiegeln aber bereits eine realere Lebensanschauung. Seine bestgelungene Novelle ist die auch als Sonderausgabe erschienene „Geheilte Wunde“ (1863), die den Gipfel seiner epischen Entwicklung bedeutet. Die Studie gibt eine ausführliche, vollkommen detaillierte Analyse der Novellen, die deren Tugenden erkennt, aber auch ihre Mängel erwähnt.

НОВЕЛЛИСТ КАРОЙ БЕРЦИ

Пирошка Мадачи

Данная работа является одной из глав суммарной монографии о Карое Берци (1821—1861), которая оценивает новеллы Берци и пытается определить его место в эпической литературе XIX века. Многосторонний и незаслуженно забытый К. Берци был известен не только как поэт и переводчик, но и как новеллист. Его рассказы печатаются в самых популярных и богатых журналах, затем выходят и отдельным томом (1852, 1854). Развитие писательского пути новеллиста Берци характеризуется тремя периодами. В начале этого пути его характеризуют романтические преувеличения эпохи (до 1849г.), но новеллы, созданные в годы самодержавия, все в большей степени отражают реальное восприятие жизни. Самая удачная новелла его «Зажившая рана» (1863), вышедшая и в отдельном издании, которая венчает вершину развития его как новеллиста. Работа детально анализирует новеллы, выделяя их достоинства, но упомянув при этом и об их недостатках.